

PIENI NÄKÖKULMA EPÄSUORAAN KYSYMYS- LAUSEESEEN JA RELATIIVILAUSEESEEN

Syntaksin esityksissä tulee toistuvasti vastaan ongelma erottaa tietyissä tapauksissa toisistaan kaksi sivulausetyyppejä: alisteinen eli epäsuora kysymyslause ja ns. ilmikorrelaation relatiivilause.

Lauseiden päällekkäisyys näkyy parhaiten, kun molemmat asetetaan mentaalisen (ajattelemista, sanomista tai havaitsemista ilmaisevan) verbin objekteiksi:

1. *Kalle kysyy, mitä on tapahtunut.*
(epäsuora kysymyslause)
2. *Kalle tietää, mitä on tapahtunut.*
(relatiivilause)

Kun itse lauseet ovat täysin identtiset, jää usein ainoaksi eroksi päälauseen predikaattiverbin semantiikka: jos verbiin sisältyy kysymisen vivahde, sivulause tulkitaan kysymykseksi, muuten ei. (Ks. esim. Hakulinen ja Karlsson 1979: 354–357, 284–285; Pääkkönen 1988: 50–58; Kärkkäinen 1986: 37–40; Hakanen 1978: 225–227; Penttilä 1963: 518.)

Koetan tässä kirjoituksessa tuoda esiin yhden näkökulman lauseiden erottamisen ongelmaan. Näkökulman toivon valaisevan ongelmaa, mutta en väitä, että se ratkaisisi eronteon vaikeuden. Näkökulma ei liene ihan uusikaan, vaan sen ituja on esitetty monellakin taholla (esimerkiksi oma esitykseni Kuiri 1984: 80–83). Parhaassa tapauksessa se — tässä uudelleen kiteytettynä — voi auttaa ymmärtämään ongelmaa yhdellä uudella tavalla.

Kutsun näkökulmaa pragmaattiseksi, koska se lähtee sellaisista puhetilanteen malleista, joita on esitetty ns. puheaktiteo-

rian puitteissa. Käytän apuna kahta eri mallia, jotka ovat hyvin paljon samankaltaisia: Wunderlichin (1978: 181–189) ja Searlen (1985, erityisesti s. 66) malleja. Niissä molemmissa tarkkaillaan kysymyksen puheaktin tilanteisia ehtoja. Kun näkemykset yhdistetään, saadaan seuraava kysymistilanteen kuva: kysymisen lähtökohdaksi on (a) puhujan epävarmuus jostain asiasta ja toisaalta (b) hänen luulonsa, että hänen vastaajaksi valitsemansa henkilö voi poistaa tämän epävarmuuden tarjoamalla puuttuvan tiedon. Silloin puhuja usein (c) suorittaa kysymisen puheaktin. Joskus hän kuitenkin voi (d) koettaa itse ratkaista ongelmansa joko pohtien tai konkreettisemminkin kokeilemalla mahdollisia vaihtoehtoja. Ongelman ratkaisu (e) tulee vastauksessa tai oman keksimisen kautta.

Näitä kysymisen taustaehtoja voidaan arkikeskustelussakin ekplisoida jopa niin, että keskustelukumppani ymmärtää niiden yhteyden kysymiseen tai sen mahdollisuuteen. Jos esimerkiksi puhuja julkituo epävarmuutensa sanoen

3. *Minä ihmettelen, mitä täällä oikein on tapahtunut,*

hän samalla vihjaa, että saattaa pian kysyä asiaa, ellei kuulija jo heti vastaa ihmettelystä. Toisaalta puhuja voi asettaa itsensä potentiaalisen vastaajan rooliin sanomalla

4. *Minäpä tiedän, kuka tämän on tehnyt.*

Tällöin kuulija, jollei itse tiedä asiaa ja haluaisi sen tietää, näkee mahdollisuuden avautuvan kysymiseen: tuo toinen voi tarjota vastauksen ja on jopa valmis sen antamaan.

Mentaalisten verbien objekteina esiintyvien alisteisten kysymyslauseiden ja relatiivilauseiden voi katsoa kuvaavan kysymistilannetta aina jommastakummasta näkökulmasta: puhujan eli kysyjän tai kuulijan eli vastaajan. Kysyjän näkökulmasta on mielestäni puhe seuraavissa (pieni kirjain suluissa viittaa em. mallien taustaehtoihin):

5. *Jaakko pohdiskeli, mitä on tapahtunut.* (d)
6. *Jaakko kysyi, mitä on tapahtunut.* (c)
7. *Jaakko mietti, mitä on tapahtunut.* (d)
8. *Jaakko koetti keksiä, mitä on tapahtunut.* (d)
9. *Jaakko ihmetteli, mitä on tapahtunut.* (a)

Vastaavasti kuulijan eli mahdollisen tai todellisen vastauksen antajan silmin (b) tilannetta katsotaan seuraavissa lauseissa:

10. *Ville tietää, mitä on tapahtunut.* (b)
 11. *Ville muistaa, mitä on tapahtunut.* (b)
 12. *Ville ymmärtää, mitä on tapahtunut.* (b)
 13. *Ville osaa vastata, mitä on tapahtunut.* (b)
 14. *Ville kertoo, mitä on tapahtunut.* (e)
- Itse kysyjäkin siirtyy »tietäjän» rooliin, jos hän kysymisen tai oman pohdintansa tuloksena löytää ratkaisun. Tästä käykööt esimerkiksi lauseet
15. *Jaakko keksi, mitä on tapahtunut.* (e)
 16. *Jaakko sai tietää, mitä on tapahtunut.* (e)

Kun näitä esimerkkejä koetetaan sijoittaa epäsuoran kysymyslauseen ja relatiivilauseen kategorioihin, huomataan, että kysyjän näkökulmasta asiaa katsovat lauseet (5–9) on vanhastaan katsottu kysymyslauseiksi, vastaajan näkökulmasta silmäilevät (10–14) on taas luettu relatiivilauseiksi. Relatiivilauseiksi tulevat myös lauseet 15 ja 16, joissa kysyjä on »vaihtanut» epävarmuutensa tietämiseen ja asettautunut ikään kuin tulevaisuudessa mahdollisen vastaajan rooliin: joku voisi nyt kysyä häneltä. Epävarmuus on vaihtunut varmuudeksi.

Edellinen antaa mahdollisuuden yleistyksen, jonka mukaan kysyjän näkökulmasta kysymistilannetta kuvaavat lauseet ovat epäsuoria kysymyslauseita, kun taas vastaajan näkökulmasta tilannetta kuvaavat ovat relatiivilauseita. Poikkeusryhmän — hieman mutkikkaampina — muodostavat kysymistilanteen piirrettä e kuvaavat lauseet: kun niissä alkuperäinen kysyjä on siirtynyt jo vastaajan rooliin, kyseisiä sivulauseita on myös pidettävä relatiivilauseina. Tämä yleistys auttaa nähdäkseni ymmärtämään lauseiden päällekkyyden syytä: kahden sivulausetyypin rakenteellinen samankaltaisuus voi olla tekemisissä sen kanssa, että ne molemmat kuvaavat samaa tilannetyyppeä. Voi kuitenkin kysyä, onko tällainen yleistys sen hedelmällisempi kuin aluksi mainittu yleistys, jonka mukaan päälauseen verbin semantiikka ratkaisee lauseiden luokittelun. Katson uuden näkökulman silti muutamassa suhteessa ainakin hedelmälliseksi: siinä ei ensiksikään lähtökohtana ole yksityisten verbien semanttinen sisältö vaan kokonaisempi kielellinen vuorovaikutus, kysymistilanteen sisältö (pragmatiikka). Toisaalta verbien kyky ottaa objekteikseen muodollisesti samankaltaisia lauseita saa samalla laajemman selityksen: verbit liittyvät näin ajatellen samaan semanttiseen kenttään, kysymistilanteeseen. Tämä taas saattaa tarjota kiinnostavan lähtökohdan verbien keskinäisten suhteiden selvittelylle.

Lisäksi tämä lähtökohta tarjoaa mahdollisuuden jopa sen pohtimiseen, onko ylipäänsä tarpeen katsoa em. mentaalisten verbien sivulauseiden muodostavan kahta eri lausekategoriaa. Eikö kyseessä ole sama kysyminen, vain eri näkökulmista? Jos sanotaan

17. *Kysyisin, mitä täällä on tapahtunut,*
 18. *Haluaisin tietää, mitä täällä on tapahtunut,*
 19. *Tiedän kyllä, mitä täällä on tapahtunut,*
- niin eikö myös lauseen 19 puhuja vain osoi-

▷

ta, että hän nimenomaan osaa vastata kysymykseen »mitä täällä on tapahtunut?» Hän tekee sen vastaajan perspektiivistä, kun taas samaa *tietää*-verbiä käyttävä lauseen 18 puhuja katsoo asiaa epävarmana kysyjän perspektiivistä. Vain lauseen 17 lausuja itse asiassa kysyy. Sen sijaan, että vain lauseen 17 sivulauseetta pidettäisiin alisteisena kysymyslauseena, voitaisiin myös sen kanssa identtisiä sivulauseita esimerkeissä 18 ja 19 pitää kysymyslauseina.

Tällä ratkaisulla yhtenäistettäisiin epäsuoran kysymyslauseen luokkaa siten, että sekä hakukysymyksiä että vaihtoehtokysymyksiä käsiteltäisiin sivulauseina samoin. Huomattava näet on, että vaihtoehtoa kysyvät *-KO*-kysymyslauseet jäsennetään aina epäsuoriksi kysymyksiksi, olkoon niiden päälauseen predikaattiverbi sitten kysymiseen viittaava tai ei. Esimerkiksi näin on seuraavissa lauseissa:

20. *Ville kysyy, onko kokous jo pidetty.*

21. *Ville ihmettelee, onko kokous jo pidetty.*

22. *Ville tietää, onko kokous jo pidetty.*

23. *Ville kertoo, onko kokous jo pidetty.*

Kun sivulauseeksi vaihdetaan edellä esitetty *mitä on tapahtunut* -lause, säilyvät vanhan käsityksen mukaan lauseet 20 ja 21 epäsuorina kysymyslauseina, mutta lauseet 22 ja 23 muuttuvat relatiivilauseiksi. *-KO*-kysymysten sopivuus myös sellaisten verbien objekteiksi, jotka eivät kerro epävarmuudesta tai kysymisestä, vihjaa, että tällaisetkin verbit implisiittisesti kuvaavat nimenomaan kysymistilannetta — siis jo mainittua vastaajan näkökulmaa?

Edellä esitellyllä ratkaisulla voitaisiin myös ilmikorrelaattomien relatiivilauseiden kategoria rajata ainakin siinä suhteessa homogeenisemmaksi, että se sisältäisi todellakin vain sellaisia lauseita, joiden korrelaattina on koko päälause. Tällaisia tapauksia ovat mm. seuraavat:

24. *Ville pääsi yliopistoon, mikä ilahdutti koko perhettä.*

25. *Ville ei tullutkaan tapaamaan johtajaa, mitä en voinut antaa hänelle anteeksi.*
Näiden yhteys edellä puheena olleisiin mentaalisten verbien objekteina esiintyviin lauseisiin on nähdäkseni kovin ohut. Eiväthän em. objektilauseet saa korrelaattikseen samassa mielessä koko päälauseen sisältöä vaan vasta ne itse esittävät verbin tarkoittaman ajattelemisen, sanomisen tai havaitsemisen sisällön.

Ongelmaksi nousee tällöin se, että relatiivilauseita käytetään tunnetusti myös muiden kuin ajattelemista, sanomista ja havaitsemista kuvaavien verbien objekteina (Hakulinen ja Karlsson 1979: 354–355). Esimerkiksi lauseissa

26. *Kalle söi, mitä eteensä sai,*

27. *Kalle teki, mitä käskettiin,*

28. *Kalle löysi, mitä hakikin,*

ovat yleisen käsityksen mukaan sivulauseet relatiivilauseita. Nämä lauseet ovatkin samanlaisia kuin mentaalisten verbien objekteina esiintyvät, (ennen) relatiivilauseiksi kutsutut lauseet siinä, etteivät nekään saa korrelaattikseen koko päälauseen sisältöä (vrt. lauseisiin 24 ja 25). Toisaalta näiden lauseiden yhdistäminen kysymistilanteeseenkin tuntuu kaukaa haetulta, jopa mahdottomalta. Ainoa liitin näyttää tulevan historiasta, jos yleensä hyväksytään näkemys, että *mi*-pronominvartalon ja sen johdosten primaarimpi merkitys on nimenomaan ollut interrogatiivinen ja relatiivinen käyttö on myöhempää perua (Itkonen 1966: 232). Kun interrogatiivisuus on kytköksissä indefiniittisyyteen (Suojanen 1977: 16–17), sivulauseiden tulkintaa kysymiseen palautuviksi voidaan edes kuvitella. Tällaisen sivulauseen sisältöhän nimenomaan jättää varsinaisen syömisen, tekemisen tai löytämisen kohteen epämääräiseksi — on siis indefiniittinen. Niinpä jos puhuja vaikka keskustelussa tokaisee

29. *Siellä piti syödä, mitä eteensä sai,*
saattaa uteliasta kuulijaa houkuttaa kysyä

tarjotun ruoan laadusta. Samoin työtöve-
reissa voi herättää uteliaisuutta huokaus

30. *Olen nyt tehnyt, mitä johtaja aamulla
käski,*

varsinkin jos muutkin ovat saman työn kim-
pussa. Sivulauseiden indefiniittisyys sisäl-
tää ikään kuin implisiittisesti kysymyksen,
ääneen lausumattoman vihjeen, että lauseen
sanoja kyllä tietää, mitä on syöty, tehty tai
löydetty mutta jättää sen kertomatta. Hän on
jossain mielessä edellä mainitussa vastaa-
jan potentiaalissa roolissa. Pohtimatta sy-
vemmin näiden relatiivilauseiden historiaa,
voi siten jollain lailla perustella vaihtoehtoa
rajata nämäkin sivulauseobjektit epä-
suoran kysymyslauseen kategoriaan. Tätä
ongelmaa on lähestytty aiemminkin: esi-
merkiksi Ikola on pitänyt kysymykseen
palautumattomia mutta kysymyslauseilta
näyttäviä sivulauseita omana ryhmänä,
epävarsinaisina kysymyslauseina (Ikola
1961: 26–32). Pienen lisäherätteen tähän
suuntaan antaa sekin, että myös ei-historial-
lisista lähtökohdista työskentelevä genera-
tiivinen transformaatioteoria näyttää aina-
kin jossain määrin johtaneen relatiivilauseet
syvärakenteen interrogatiivilauseista (ks.
Wiik 1984; Kärkkäinen 1986: 40).

Edellä esitellyillä valinnoilla ilmikorre-
laatittomien relatiivilauseiden kategoria
käsittäisi vain ne lauseet, joissa relatiivilau-
seen korrelaattina on todella koko päälau-
seessa mainittu, tunnettu asia (em. lausei-
den 24 ja 25 kaltaiset lauseet). Korrelaateik-
si eivät siten kävisi päälauseessa esiintyvien
kataforisten pronomien *se* tai *kaikki* esiin-
tyvät, koska myöskään ne eivät kerro, mis-
tä sisällöstä relatiivilauseen tulisi jotain
uutta kertoa. Tällainen pronomikorrelaatti
voidaan kyllä usein liittää sellaisten lausei-
den eteen kuin em. lauseet 22–24, esim.

31. *Hän söi kaiken, mitä sai.*

32. *Hän teki sen, mitä käskettiin.*

33. *Hän löysi sen, mitä etsi.*

Samoin pronomini luonnollisesti käy men-

taalienkin verbien kanssa: *Hän kertoi kai-
ken, mitä tiesi.* Itse asia jää silti indefiniitti-
seksi. Tällaisia pronomikorrelaatteja käy-
tetään myös silloin, kun sivulause esiintyy
päälauseen subjektina tai adverbiaalina,
esim.

34. *Se, mitä on tapahtunut, ei kosketa mi-
nua millään tavalla.*

35. *Ville nauroi katkerasti sille, mitä on ta-
pahtunut.*

Esitykseni mukaisesti nämäkin tapaukset
ovat epäsuoria kysymyslauseita. Niissä si-
vulauseessa esitetty kysymys on ikään kuin
nostettu nominaalisen sanan asemaan: sil-
lä kuvataan asiantilaa, joka on jätetty inde-
finiittiseksi, avoimeksi, ja lauseen paikalle
voi molemmissa tapauksissa hyvin sijoittaa
deverbaalisen substantiivin *tapahtuma*: *Vil-
le nauroi katkerasti tapahtumalle.* Sivulau-
seet eivät siis tällöin ole ulkomaailmaan
liittyviä kysymyksiä vaan näiden potentiaa-
listen kysymysten staattisia kuvauksia —
kuten aina deverbaaliset nominit suhteessa
vastaavaan, niiden kantasanana olevaan
verbiin. Kuitenkin lauseet motivoivat esiin
potentiaalisen kysymisen (mitä on tapahtu-
nut? — x — Ville nauroi x:lle eli sille, mitä
on tapahtunut). Esimerkkien 34 ja 35 kal-
taiset sivulauseet on siinäkin mielessä help-
po mieltää kysymiseen liittyviksi, että usein
myös näissä hakukysymyksen tilalle voi
sijoittaa vaihtoehtokysymyksen:

36. *Se, onko näin tapahtunut, ei kosketa
minua millään tavalla.*

Aina korvaaminen ei silti käy näissäkään
(esimerkissä 31 ei nähdäkseni). Tämä kei-
no ei ole myöskään käypä ei-mentaalisten
verbien objektilauseiden kohdalla (**Hän
söi, onko näin tapahtunut*).

Tämän kirjoituksen valinnoilla alisteis-
ten kysymyslauseiden luokka kasvaisi rela-
tiivilauseiden kustannuksella. Silti se säilyt-
täisi sisällöllisen yhtenäisyyden, koska kai-
kissa em. tapauksissa itse sivulause palau-
tuu kysymykseen ja koko yhdyslausekin

▷

kuvaa useimmissa tapauksissa kysymistilanteen eri puolia (piirteitä a–e). Jos päälause on jo irronnut kysymistilanteesta, yhdylause sisältää kuitenkin indefiniittisyyden vivahteen muistutuksena sivulauseen alkuperäisestä kysymyksen luonteesta: se, mitä syödään ja se, mitä on löydetty tai mikä ei puhujaa kosketa, jää avoimeksi. Varsinaisten ilmikorrelaattottomien relatiivilauseiden kohdalla tätä indefiniittisyyttä ei esiinny: päälause kertoo silloin sen asiasisällön, johon relatiivilause ottaa kantaa (pääsy yliopistoon ilahduttaa puhujaa lauseessa 24).

Esittämäni pragmaattislähtöinen tarkastelu on vienyt siis radikaaliin, koko epäsuoran kysymyslauseen ja relatiivilauseen uudelleenarviointiin. Tuekseen tällaiset ajatelmät tarvitsisivat ennen kaikkea paljon historiallista tietoa näiden kahden lausetyypin synnystä ja keskinäisestä suhteesta. Siihen minulla ei tässä ole mahdollisuuksia eikä edellytyksiäkään. Perusongelmaksi nousee nähdäkseni kysymys, onko näiden kahden lausetyypin eronteko vain kieliopin historian jäännöstä (esimerkiksi latinan kielioppien vaikutusta) vai onko se luonteeltaan lauseiden todelliseen olemukseen kuuluva ontologinen asia. Jos se on tällainen, ratkaisu sitä varmemmin edellyttää rakenteiden historian tuntemusta: onko kyseessä hidas kehitys, jossa alun perin interrogatiiviset sivulauseet laajentavat distribuutiotaan mutta menettävät samalla kysymisen sävyään, esiintyen aluksi indefiniittisissä yhteyksissä mutta lopulta jo sellaisina sivulauseina, joita ovat tässäkin kirjoituksessa relatiivilauseiksi »hyväksytyt» ilmikorrelaattottomat relatiivilauseet: niissä sivulausekommentoi jo definiittistä, korrelaattilauseessa mainittua asiaa eikä niissä enää ole mitään viitettä tämän asian kysymiseen tai epä määräisyyteenkään? ■

KAIJA KUIRI

Sähköposti: *skkaku@uta.fi*

LÄHTEET

- HAKANEN, AIMO 1978: Nalle Puhin kysymykset. – *Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikkolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978* s. 207–232. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisu- ja 6. Turku.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. Helsinki: SKS.
- IKOLA, OSMO 1961: *Das Referat in der Finnischen Sprache. Syntaktisch-stilistische Untersuchungen*. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia, sarja B, nide 121. Helsinki.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki: WSOY.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. SKST 405. Helsinki: SKS.
- KÄRKKÄINEN, MARKKU 1986: *Relatiivilause syntaktisena yksikkönä suomen murteissa ja kirjoitetussa yleiskielessä*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. 2., tarkistettu painos. Porvoo: WSOY.
- PÄÄKKÖNEN, IRMELI 1988: *Relatiivisanan valinta*. SKST 481. Helsinki: SKS.
- SEARLE, JOHN 1985 (1969): *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUOJANEN, MATTI 1977: *Agricolan teosten indefiniittipronomit: totalitiivit*. SKST 334. Helsinki: SKS.
- WIIK, KALEVI 1984: Ruotsin *allt vad* ja *allt som*. – *Kielitieteellisiä lastuja* 5 s. 48–51. Suomen kielitieteellinen yhdistys. Turku.
- WUNDERLICH, DIETER 1978 (1976): *Studien zur Sprechakttheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.